

TORNAI JÓZSEF

Emlékszem

Fantazmára épültek a birodalmak, kultúrák, korszakok. A sumereknél, akkádoknál, babilóniaiaknál, egyiptomiaknál, inkáknál, aztékoknál, kazároknál a Napra, a Nappal eggyé vált istenkirályra. A görögöknél, perzsáknál, karthágóiaknál, rómaiaknál, hinduknál sokistenségre, újramegtetesülésre, áldozatokra-szertartásokra. A zsidóknál, keresztényeknél, mohamedánoknál egy istenre, prófétákra, szentekre, vértanúkra. Mindegyik népnél, kultúrában közös volt a templom- és oltárépítés, a zsidók kivételével a halhatatlan lélek- és túlvilághit. A buddhista tanításból is hasonló kultuszok jöttek létre, amint terjedésük folyamán vallássá lettek Ázsia országaiban. Átvették az újjászületés, Buddha istenítésének, mindentudásának, kozmikus teremtő hatalmának mítoszát, a templomi szertartásokat, a kegytárgyak, szent folyók, hegyek, imák indiai hagyományát.

A nagy vallásokból, mennyei tudás alapján, nagyhatalmak, egyházak, papság, társadalmi hierarchia alakult ki. Közös volt bennük az egyetlen uralkodó, az egyetlen igazság hagyománya. Szakrális vagy szakralitásra hivatkozik az összes nagyobb vagy kisebb ország mind a mai napig. A XX. században pártnak nevezték el a nácik és a bolsevikok ezt az őskori animizmusból, fétisizmusból táplálkozó föltételezésrendszert.

Erre a hiedelemre építenek a próféták, a guruk, a megváltók: ők közvetítenek az égi és földi között. Még a kínai Kung Fu-ce is, aki pedig isten fogalmáról soha nem beszélt. Nagyon fontos szerepet játszanak a szent könyvek, iratok, felsőbbrendű törvények, kinyilatkoztatások. A tóra szövege például maga Jahve. Buddha vagy Krisztus nem írt, haláluk után azonban több változatban is leírták tanításaikat apostolaik vagy követőik. Mohamednek Gábiel arkangyal mondta tollba a Korán igazságait, mindazt, amit Allah-ról tudni lehet, és ennek következtében kell is. Igaz tehát, amit Baudelaire mond: „l'home est un animal adoreur” (az ember imádó állat). Ezen a tulajdonságon a XVI. századdal kezdődő és máig továbbfejlődő természettudomány is csak nagyon szerény mértékben tudott változtatni. A hétmilliárdos emberiség legnagyobb része ma is az egyik „nincsbe” kapaszkodik a másik „nincsel” (halottjaival) szemben. Mintha zuhanás közben a levegőt ragadnánk meg egy korlát vagy egy ág helyett. A lényeg: magasabb rendű lényt kell helyoznünk képzeletünkben a semmibe. A hit (mert így hívjuk) paradoxona éppen az: minden mulandó, ami valójában tapasztalható, és minden örök, ami nem létezik. Sok tízezer éves animista hagyományunk teszi pszichés, tudatalatti erővé, sőt erkölcsi tartássá, azaz mindenképpen kikezdzhetetlen igazsággá ezt a fantazmát.

Mondjam azt, hogy ez a homo sapiens evolúciós betegsége? Igen, de akkor be kell látnom, hogy egész fajom beteg. Ezzel nem újat akarok fölfedezni, hiszen Freud már régen rámutatott erre a kóros torzulásunkra (*Egy illúzió jövője*, 1927), de ő, mint mások, még látott lehetőséget a gyógyulásra. Ugyanígy gondolkodott erről nálunk Németh László vagy Határ Győző. Bővülő csillagászati, biológiai, fizikai, kémiai és matematikai ismereteink tudatával csakugyan nehéz összeegyeztetni a vallások rendíthetetlen, töme-

ges mértékű fennmaradását, sőt terjedését. A mohamedanizmus a legtöretlenebb, legnagyobb hódításokkal büszkélkedhető egyistenhit. (Egyúttal az utolsó, valóban új vallás: alapítása, a VI. század óta, nem volt olyan korszak, korszellem, melyben efféle irracionális szellemi-lelki mozgalom föltételei jelen lettek volna. A hinduizmus, a buddhizmus újabb civilizációkra hatott, még Nyugaton is. A kereszténység, Afrikát, Dél-Amerikát nem számítva, inkább zsugorodott a felvilágosodás, a modernitás vívmányai óta.)

Miért a mohamedanizmus?

Mert a törzsi ember animizmusa, mágiája benne maradt fenn a legközvetlenebbül. Mi a Kába köve és a hozzá tartozó évi ünnep, ha nem az anyagi formát öltött, tiszta fantazma? Egy ekkora, kocka alakú, koromfekete bazalttömb a sivatagban lehet-e más, mint metafizikai jelkép, mint Allah mindenhatóságának égi üzenete? A keresztény vagy zsidó közösségek mondhatják babonának. De akkor az ő jelképeik, oltárai, templomaik, (krisztianistáknál) a feszületek, szobrok, rendszeresen vérző vagy időnként megjelenő Szűz Máriáik, üvegtartókban őrzött szent vérereklyéik is azok.

Nézem a televízió közvetítésében a Hadzsot: a Kába köve körül nyüzsgő millió és millió, egyformán fehérbe öltözött alakot. Hallgatom a hívők egyikének-másikának elragadtatott vallomását. Azt mondják az áhítattól megnyíló szájuk vagy még inkább a szemek: most új életre keltem, mostantól örökre a boldogok közé tartozom! És megcsókolják a követ, elvágatják, áldozatnak, egy birka nyakát. A zarándokutat legalább egyszer az életében minden igazhitűnek végig kell járnia.

A „nincsre” alapozott hit tehát nem egyszerűen illúzió. Történelmünk alapvonulata. Ez az, amivel a modernség, a filozófia, a természettudomány nem számolt. Az eredetre, az ősi szellemhitre, amely megtartott és visszatartott minket. Buddha tanítása vagy az őt gondolatilag is, időben is követő Nágárdzsuna anatman-elve (szubsztancianélküliség) semmit sem változtatott vagy módosíthatott: a vallásos előítéletek erősebbnek bizonyultak a „fölbredésnél”. Európában (aztán innen kiindulva Amerikában is) megjelent a kétség, az egzakt tudományosság, a Biblia tekintélyének fokozatos csökkenése az újkorban, a teológia kritikája, a szekularizáció; egy pontnál, egy mértéken azonban nem jutott tovább. Ami a mohamedán országokban, Indiában elképzelhetetlen, az atlanti világban vannak világiak, ateisták, sevallásúak. A kommunista korszakban azt is megkísérelték, hogy afféle új vallás alapján, akár fizikailag is leszámoljanak a kereszténységgel, a buddhizmussal vagy a mohamedanizmussal. Az hitték, egész őstörténetünket, archetipikus múltunk százezer évét fölcserelehetik az osztályelméletre, az új embertípusról szóló zagyvaságokra. És „természetesen” erőszakra is: pópákat, papokat végeztek ki rendszeresen, löktek börtönbe, kényszermunkatáborokba. Templomok, kolostorok tízezreit rombolták le, vagy alakították át raktárakká. Megszüntették a szokásos ünnepnapokat is.

A hit azonban nagyobb kényszer, mint bármilyen brutális elnyomása. Nem iktatható ki az emberiség hagyományából, a hinni akaró lelkekből.

Történelmünk azonban egyáltalán nem csak a kiirthatatlan fantazmák folyamata. A fennvalóval létrejött, rendszerezett kapcsolattal együtt vadásztunk, dolgoztunk, szaporodtunk, falvakat, városokat, csatornákat építettünk, hogy megélhessük az évszázadok változásait. A városokban rangsorok, államok, népszokások alakultak ki, többnyire földrészek vagy földrajzi egységek, folyók, tengerpartok föltételeihez igazodva. Az ismeretek, hagyományok, a múlt megőrzésére a homo sapiens idővel túllépte a szájhagyomány (ének, zene, tánc, rítus, mítosz) eszközeit, föltalálva és fejlesztve az írást, a számjegye-

ket. Mesterségek és szellemi hivatások (pap, tanító, írnok, szerzetes, filozófus, művész) különültek el. Az új együttélési formákhoz új fölé- és alárendeltségi különbségek járultak. Király, fejedelem, vezér, főpap, katonai vezető abból gazdagodott és élt, amit a földművesek, iparosok, halászok, erdőirtók, ház- és templomépítők munkája megteremtett. És furcsa módon mégis ők lettek az alattvalók, a páriák, rabszolgák, szegények: a nép. És nekik kellett (föltétlen parancsra!) harcolniuk is.

Mert valami kezdet óta volt és van: a háború.

Egyik ember mindig megölte a másikat, egyik ország megtámadta, és ha tudta, elpusztította vagy legalábbis kezébe kaparintotta a javait. Vallási, faji, nyelvi, civilizációs különbségek, érdekek szünet nélkül gyilkolásra, megfélemlítésre, alakoskodásra, csapdaállításra készítették a különféle népeket, majd amikor kifejlődtek, nemzeteket. A „Wille zur Macht”-hoz, a háborúzáshoz, a nyomorhoz és a dúsgazdagsághoz persze új eszközök, technikák, találmányok is szükségesek voltak. Az emberiség minden korszakváltó vagy földrajzi fölfedező lépését újabb és újabb szerszámokkal, fegyverekkel, járművekkel, állati és a modernítésben gépi energiákkal tette meg. Kína kivételével (papír, puszkapor) azonban Európa és Amerika bizonyult a legmozgékonyabbnak. Már a középkorban is, de az újkori tudomány létrejötte óta sorra születtek meg az acélipar, a pénzügyi intézményesség pusztító és haszonhozó eszközeinek a tömegei.

A vallásos ember tehát egyáltalán nem volt tétlen és lomha észjárású. Max Weber különösen a protestantizmus szellemét ítélte ösztönzőnek, mert a katolicizmusban még a XVI. század, a két Amerika fölfedezése után is megmaradt az a figyelmeztetés, hogy „Isten országa nem evilágból való”, vagy: „Ne gyűjtsetek magatoknak földi kincseket.” A kétféle szemlélet jól látható különbségeket hozott magával Észak- és Dél-Európa, de ugyanúgy a két amerikai kontinens gazdasági, ipari eredményei között. A rabszolga fogás és -tartás dolgában azonban nem mutatott eltérést, mondjuk, Portugália és Spanyolország vagy Anglia és Németalföld. A versenyfutásban a forradalmi változáson átment franciák sem maradtak el. Azt hiszem, nem szükséges felsorolnom, hány háborút vívtak a birodalmak, vallások, kontinensek, hogyan született ezzel párhuzamosan először az abszolutista királyság, jobbágyság, majd később az alkotmányos uralkodói rendszer. A szabadság nem tartozott, legalábbis a fölvilágosodásig, az újítások közé. Inkább a gyarmatosítás, az elmaradottabb földrészek társadalmainak szolgáskorba döntése és kirablása virágzott egészen 1945-ig; Vietnamban, némely afrikai országban és Algériában még néhány évvel tovább.

A kereszténység éppúgy nem változtatott az ember ragadozó és gyilkos természetén, mint a konfucianizmus, a mohamedanizmus vagy a brahmanizmus. Az ősi fantazmák nem szűntek meg, mindig óriási tekintélyük volt, és így meg tudták akadályozni annak a racionalizmusnak a hatását, amely a filozófia és a természettudomány következménye lehetett volna. Arra már nem volt módjuk és katonai hatalmuk, hogy a fizikában, a csillagászatban, biológiában és a lélektanban továbbra is útjában álljanak a kutatásoknak. Megszületett a tudatalatti, sőt a kollektív tudatalatti fogalma, elmélete, úgyhogy azokat a fölismeréseket, melyeket például Jung fedezett föl, kitűnően használhatták a neurotikus betegségek, az álmok, az univerzális szimbólumok értelmezésében. Hasonlóan szerteágazó tudásanyag gyűlt össze az etnológiában, illetve a modern antropológiában, geológiában.

Mostmár nemcsak az irodalomban, a pszichológia gyakorlatában is kirajzolódott fajunk valóságos, nagyon összetett képe. A kutatások eredményei azonban – mint gyakran

a régészetben és a paleontológiában – nem érvényesülhettek kellően a háborúk, a forradalmak, a lázadások és a totalitárius államok zavaros időszakai miatt. Így történt ez már a XIX. században is, sorsunk azonban „csak” a következő, a XX.-ban „teljesedett” be. Az anyag, a tér, az élet, a kozmosz dolgaiban elért ismeretek és átfogó elméletek egymásutánjai közben két világháborúnak és két emberellenes rendszernek az áldozatai lettünk. A szabadságnak abból a fokából, melyet a XIX. században az európai ember megélt, nem következett ekkora visszaesés. Ami mégis történt, annak máig sincs számomra ésszerűen levezethető magyarázata.

Az irtózatosná vált XX. század az ember evolúciós útjának a legnagyobb kudarca!

A húszas évek végén születtem katolikus vallásban, majd fokozatosan az empirista, kantianus és egzisztencialista filozófia tanításain nőttem föl. Hosszú éveknek kellett eltelniük, mire a megmagyarázhatatlannak erre a botrányára ráébredtem. Addig az hittem, a gondolkodásnak, a történelemnek van valamilyen iránya. A század, amelyben életem tudatos részének legnagyobb fejezetét eltöltöttem, ennek az ellenkezőjét bizonyítja. (És nem tudom, változtat-e ezen a mostani?) De hogy is lehetne megérteni, hogy miközben megszületik az expresszionizmus, a szürrealizmus és az imaginizmus a költészetben, a képzőművészetben és a filmben; miközben Rudherford végrehajtja az első atommaghasítást, tisztázódik egy sor kérdés a mikro- és makrofizikában; a biológiában a gének, kromoszómák meghatározó szerepe; az asztrofizika választ talál a Naprendszer, a galaxisok, a szupernovák, az elemek és a mindenség keletkezésének kérdésére; miközben nő az egyenlőség férfiak és nők között, a déli, keleti és balkáni országok kivételével általában parlamenti rendszerek szilárdulnak meg, az egyházak a vallásszabadságnak megfelelő helyet kapnak a társadalomban, aközben tönkrebombázzák Berlint és Londont, Lipcsét és Coventryt, haláltáborokban emberek tízmillióit ölik meg gázzal és éheztetéssel. Ráadásul az egyik sátántól csak úgy lehet megszabadulni, hogy a másik beözönlik Európába, és fél évszázadig itt marad. A népek rettegésben és nyomorban élnek még negyvenöt után is az úgynevezett hidegháborúban, a hidrogénbombák fenyegető árnyéka alatt.

Ki jósolhatta volna meg, meddig tart ez a „haladás”?

Ki gondolta volna, hogy magyarok szenvedése, halála, csehek megszállása, lengyel vezetők elhurcolás az ára annak, hogy Nyugaton a jólétüknek és szabadságuknak örülhetnek az államok? Angol, amerikai, francia, német, orosz, lengyel, magyar, szerb, olasz fiatalok pusztultak el azonnali vagy hosszú, kegyetlen halállal, ki tudhatja igazából, miért? És a polgári lakosok, akik a második világháború tömegsíjraiban végezték életüket? Mi történt Ázsia, Amerika, Ausztrália, Európa homo sapienseivel, akik többnyire valamelyik nagy világvalláshoz tartoztak? Egy alkalommal az Akadémián előadást tartó japán zen buddhista vezetőtől megkérdeztem: mivel magyarázza az erőszaknélküliséget valló hívők véres embertelenségét Burmában, Pearl Harbourban, a Fülöp-szigeteken és másutt? Mivel a kamikazékat?

Rossz kérdés volt, nem is kaptam rá választ.

Valójában nem lehet rá felelni. Az ember értelmes, imádja valamelyik istent vagy istenséget, szereti a szomszédját, barátait, családját. De bosszúálló, gyilkos, alattomos, képmutató, buta és ösztönlény is. Ezért, hogy történelmünk olyan, amilyen természetéből eredően lehet: egy összeegyeztethetetlen tulajdonságokból egybegyűrt lény histériája. Legföljebb a törpe kisebbségre mondhatom, hogy normális. Nincs ebben

semmi túlzás, maximalizmus: 50 ezer évünket ismerjük. Ilyen volt az őskor, az ókor, a középkor. Ilyen a jelenünk is.

Amikor én kezdő költőként egyik verseskönyvem fülszövegében leírtam: modern vagyok, és ősi, tudunk rakétát csinálni, de a barlangi istenektől máig sem tudunk megszabadulni, még nem tudtam, miről beszélek. Még csak a nagy időt, a számtalan elődöt láttam magam előtt, és ez a teljesség nyugalmával töltött el. Igazam volt, csak nem abban az értelemben, ahogyan ezt ma gondolom. Sokat kellett tanulnom, írnom, és meg kellett öregeudnem, hogy lássam változtathatatlan utunkat. Egymás után sorakoztak a nagy nekilódulások, kultúrakorszakok és főleg próféciák. Úgyszólván minden időben voltak nemcsak örült világhódító hadvezérek, de gondolkodók, vallásalapítók, reformerek, megváltók is. Ideírhatnám: manicheizmus, platonizmus, mózesi törvénytáblák, agnoszticizmus, krisztianizmus, lovagkor, reneszánsz, reformáció, muszlim világhódítás, felvilágosodás, nagyipar, Rousseau hite, hogy az ember születésétől fogva jó, a világ rossz, meg kell hát kötni a társadalmi szerződést. Főleg az újkori természettudományos szellem, a rációba vetett karteziánus vagy Russel-féle meggyőződés, az egyenlőség, a néphatalom vallásszerű áhítata, a népek együttélése, az utolsónak mondott háború víziója vezetett újra és újra a reménykedéshez.

Az ember folyton-folyvást külsőnek látta a rendezés akadályait.

Pedig azok mindig belsőek voltak.

Ezért nem nehéz a jövő képét megrajzolni. Milyen szellemi mozgalmat képzelhetnék el? Vannak-e új vallási, filozófiai, gazdasági vagy politikai eszmék, melyek a krízist csökkenthetnék vagy megszüntethetnék? Ennek éppen az ellenkezőjét látom: egész sor hely, helyzet van a glóbuszon, ahol nincs előrehaladás, megoldás. Holtpontok világa: így jellemezhetném, amelyben élünk. A vallási, politikai vezetők hatalmas fölvirágzás előtti állapotról szónokolnak. Pedig hiába írt Fukuyama a „történelem végéről”, hiszen inkább a posztmodern filozófusok „nagy elbeszélésnek” nevezett önértelmezésnek a lehetetlenné válásáról van szó.

Az biztos, hogy se Isten országának eljövételéről, se a modern utópiák boldog szigetéről nem beszélhetünk. A baj éppen a célnélküliségben mutatkozik meg legfélelmetesebben. Mert mi vár ránk? A hétmilliárdról tizenöt milliárdra növekedett, szinte növényi embermassza, amely elborítja, föléli a kontinensek élelmiszereit, erdeit, halait, állatait, édesvizeit, energiáit, a légkör oxigénjét. Vannak föltételezések, melyek szerint 2050-től kezdve csökken a lélekszámunk, állítólag az előregedés, a nemzés-szülés ősi ösztönének elhalványodása következtében. Ezt szolgálná a fokozatos városiasodás még az ázsiai óriásnépességek körében is. Japán példáját emlegetik, ahol csakugyan nagy az előregedés, és így a sziget túlzúsúfoltságának mérséklődésére van kilátás. Indiában, Indonéziában, Kínában, Bangladesben, Pakisztánban vagy éppen a legnagyobb dél-amerikai államokban, Brazíliában, Mexikóban ilyesminek semmi jele. Ugyanez vonatkozik Egyiptomra is. Erről a (százmilliót meghaladó) nagy országról a mohamedánok és Izrael meg a Nyugat szembenállásának gondja jut eszembe. Sőt, a hinduista India is, mert ezekben a civilizációkban nem lehet fölvilágosodásra számítani. A vallásos hagyomány nem engedí, hogy a modern gondolkodás (szabadgondolkodás), mely a kételkedéssel kezdődött Európában (de az ógörög kultúrában is!), törvényjogot nyerjen, és az egyetlen igazság mániája föltöredezhesen. Marad a reduktív módszer, amely minden elvi, bölcséleti lehetőséget kizár. Engem tehát nem is az amerikai vagy az európai civilizáció tehetetlen-

sége készlet illúziótlanságra, hanem a közel-keleti, ázsiai, dél-amerikai babonákban megrekedt népek rossz széljárása.

Amerikában és Európában a szellemet, filozófiát, irodalmat, művészetet túlhaladta a szellemi, etikai, üzleti nihilizmus. Ezt nem szabad elhallgatni, ezt mindennap, minden órában el kell kiáltani. Mint a vészharangot, megkongatni. Ebben a gyászos menetben az első halott a költészet, a líra lett. Hiába a rengeteg regény, színpadi mű, film, ezt a veszteséget spirituális ráfizetés nélkül semmivel sem pótolhatjuk. Főleg azzal nem, ahogyan a volt szovjet megszállta országokban – mindegy, ortodox vagy nyugati keresztények – most a vallás nemcsak újdonsággá, de divattá válik. A vallások a maguk változatlan üzenetükkel csak mélyítik a krízist téves értelmezésükkel. Az örök igazságok nem közlekednek a mulandó zuhanással. Krisztus mítosza akkor is ott lesz a nagy székesegyházak ragyogásában, amikor az ember már csak a szeméttelpeket kurkálja, hogy egy nappal, egy órával meghosszabbítsa a reménytelenség jövendőjét.

A világvállalatoknak ebben az univerzumában nincs helyük ezután a valódi értelmiségieknek vagy íróknak, költőknek. A posztmodern fölfogás negatív oldala (mert pozitív is van!) pontosan azzal ártott sokat a válság amúgy is kétségbeejtő tényének, hogy a gondolkodó és autentikus személyiségeket kizárta a közösségek életéből. Így uralkodott el egyetlen erő, ráadásul világméretben, a hadiiparé, tábornokoké és a pénz absztrakt istenségéé. A multikultúra, ironikus értelemben, ezt a végleg közönségessé, üressé vált nemzetek fölötti „másvilágot” jelenti.

Milyen helyet jelölhetek ki ezzel a baljós háttérrel Magyarországnak, az egész magyarságnak?

Természetesen sem a kétségbeesésnek, sem a „csalfa, vak reménynek” nem adom meg magam! A világkrízis minket is magával ránt, akár csak más államokat, népeket. Ezt kiskorúság volna figyelmen kívül hagyni. Mégis vannak szigetek, melyek megmenthetők, időt adhatnak a megmaradásra. Nem a pusztán biológiai szívósságra gondolok, a Veres Péter-i „ha nem lehetsz szálfá, hát legyél bármifajta gyom” érték nélküli tenyésésére. Ezzel a szemlélettel mindig is szembe fordultam.

Számomra a magyar kultúra komplexitása a mentsvár, a jelen és a holnap lehetősége. Ebben különbözünk a környező népektől, akár nyugat- vagy dél-európaiaktól is. Elsősorban néptáncbeli, népköltészeti-zenei kincsünkre gondolok, ebből nőtt ki két olyan nagyságunk, aki végre a világban is vezető helyet foglal el: Bartók és Kodály. Ők azok, akik nemcsak magunknak, hanem az egész modernitásnak a meghatározó szellemei lettek. Ami talán még náluk is mélyebbre gyökerező, Európában egészen különálló hagyományunk a pentatónia, amely szerencsénkre a Kelettel, Ázsiával is kitágítja a magyar szellemet. A mi kelet-nyugat közöttiségünk ilyenformán nem azonos az oroszokéval: nekik nincs Ázsiába nyúló zenei vagy nyelvi gyökerük. Fél-ázsiai kötődésük éppen azt a századok óta nyomasztó föladatot rója rájuk, hogy teljesen európaivá váljanak. Az, hogy a magyar nyelv és érzelmi formáink magukban, rokon nélkül élnek Európában, föltételezésem szerint nem csökkent, hanem garantálja a határainkon is túl terjedő értékességünket. Azt, amit leginkább a középkorig, a reneszánszig eredeztethető modern költészetünk bizonyít. A XVIII. században is voltak olyan költőink, mint Csokonai, Berzsenyi, a XIX.-ben még bővebb lett ez a forrás Vörösmartyval, Petőfivel, Arannyal, hogy aztán az elmúlt, a XX. század nagy írástudók egész rajával töltse ki az európai léteret. Azt hiszem, a magyar irodalom gazdagabban ér-

te meg ezt a korszakot, mint, mondjuk, a német, az angol, de főleg a francia. Nemcsak Ady jött, és József Attila, Szabó Lőrinc és Weöres Sándor és Nagy László, Pilinszky és Juhász Ferenc, de végre esszéisták sora is: Németh, Cs. Szabó, Illyés, Kosztolányi, Szabó Dezső, Babits, Bálint György, Halász Gábor. És a regényírók nagyjai: Krúdy és Móricz, Török Gyula, Karinthy, Kodolányi.

Jövőnket, a mát is, Bartók és József Attila határozza meg. Mindketten a népnek, az ősinnek és a modernnek az esztétikai, filozófiai kultúramintái. Ráadásul nemcsak nekünk, magyaroknak, európaiaknak, hanem kilépve más földrészekre is, az emberiségnek. Ez a mi nagy lehetőségünk: kis nép létünk ellenére példát adhatunk a glóbuszt átfogó szintetikus kultúra kiteljesedésére. Bartók is, József Attila is azt mutatja, hogy a modernség nem elvakult szakítás az ősiséggel, hanem folyamat, amely a maga szerveségében és mélységében szembenáll a mára ellenőrizhetetlenné torzult kommersz filmiparral, diszkózenével, a formát-anyagot is megtagadó képzőművészettel, megasztárkultusszal, neoprimitív táncfesztiválokkal.

Hirtelen azt látom, hogy a XXI. század nem a modern emberiség, nem a tisztázás, a humanista, racionális etika világa felé halad, hanem a babonák, mindenféle ezotéria, animista és fétiszisztikus, sámános „bölcességének” beszakadó jégtáblái közé. Filmek, történelemhamisító vagy primitivizáló lélektani regények, festmények, szekták, titkos társaságok sötét mágiáiba. Nem arról van szó, ami nélkül nem képzelhetem el a modern társadalmat sem: az eredetmítoszokról. Azok, mint a mi Csodaszarvas- és Emese álma-mondánk, hozzájárulhatnak ezeréves keresztény hagyományainkhoz, hogy a modernitásnak, amely könnyen belefuthat egy minden ízében csak racionális vezérlésű politikai és gazdasági társadalom nihilizmusába, lehessen ősi alapja. Csak egy ilyen sokgyökerű fa állhat ellen a földrengéseknek és szeleknek. Nagyon fontos, hogy a csábításnak, és ebben a televízióműsorok, a benne leforgatott filmek a legveszélyesebb hatásúak, meglegyen az irodalomban: esszéiben és költészetben, prózában az ellenereje. Határainkon túl és innen úgyis egyre kevesebben vagyunk, ezen nem lehet sokat változtatni, marad tehát az utolsó (és persze a legelső!) védelmünk, a nyelv.

A kontinens egyetlen nem indoeurópai szójárása.

Abban bízom: a különbözősége tartja meg. Az, hogy nem származéka sem a szanszkritnak, sem az ógörögnek, sem a latinak. Németh László pontosan látta: a magyarnak a legkisebb az absztrakt túrése térségünkben. Fogalmaink, kifejezéseink, metaforáink és közmondásaink pszichofizikailag is konkrétak, ebben térnek el leginkább a többi európai nyelvtől.

És most ezek a tulajdonságok kezdenek változni. Valóságos nyelvzavar van. Az idegen, téves, kifecamodott gondolkodás mondatszerkezetei olyan arányban fordulnak elő a mindennapi beszédben, sajtóban, rádióban, televízióban, hogy szinte azt is kijelenthetem: maolnap új magyar nyelv alakul ki. Már nem arról van szó, rá kell mutatnunk a velejében rossz, érthetetlen és értelmetlen szavakra, szinonimákra. Ezek semmit sem használnak a napról napra újabb és újabb „nyelvújítási” szörnyűségek ellen. Még valami van, amit ki kellene zárni a magyar ízlésvilágból: ez az amerikai trágya-filmek egyeduralkodó moziban, tévében, filmes szaklapokban, nevetségesen alacsony színvonalú, jó pénzért írt kritikákban. Nem tudom, Angliában, Francia- és Németországban, Hollandiában vagy a skandináv országokban képes-e a kormányzat útját állni ennek a bűzös áradatnak? Nálunk egyelőre akadálytalanul ömlenek a szexet,

a véres gyilkosságot, kemény pornót, rémalakokat, visszataszító babonák korát, katasztrófákat fölidéző mozgóképipar termékei.

Mikor és hogyan lép föl mindezek ellen a józan ész, méghozzá szervezett, állami politikára épített józan ész? Megújuló magyar élet? De akkor a kultúránkban kellene a nagy lépéseket megtenni!

Végül ha azt kérdezik tőlem, mi az értelmes megmaradásunk, szellemi gazdagságunk első számú föladata, azt felelem: tartsuk meg anyanyelvünket, mi, költők, írástudók, előadók, különféle tudósok, lelkészek, felelős vezetők, minden rendű és rangú értelmiségi, a maga természetes változásában. Így az új nyelv is szép lesz, és magyar. Illyés egyszer azt mondta: „Egy nép úgy is eltűnhet, hogy elveszti a nyelvét.”

Anya gyermekével (1956)

TORNAI JÓZSEF (1927) Budapesten élő költő, író, műfordító. A *Hírel* főmunkatársa. Legutóbbi kötete: *A második eljövétel*. Műfordítások a világ költészetéből (2010).